

UOT-811.512.162

Səhifə: 78-82

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2023.1.78>

Rəhilə Abasbəyli
Bakı Musiqi Akademiyası,
baş müəllimi

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ İNGİLİS DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ KEÇƏN LEKSİK VAHİDLƏR

Açar sözlər: *söz, ingilis, əlaqə, müstəqillik, iqtisadi.*

Ключевые слова: *слово, английский язык, общение, самостоятельность, хозяйственный.*

Key words: *word, English, communication, independence, economic.*

Müasir Azərbaycan dilində əsrlər boyu ən çox yayılmış üsullarından biri də alınma sözlər hesabına dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsidir. Yenilənmiş dünyamızda bu üsul hazırda ən effektivdir. Çünki xalqlar və xalqlar arasında iqtisadi və mədəni əlaqələr hər an sürətlənməkdə davam edir. Xalqlar arasında bu dil əlaqələri müxtəlif dillər arasında zaman-zaman azalmış və ya artmışdır. Müasir qloballaşma dövründə, elmin və texnologiyanın sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə alınma sözlər dünya dillərinin hər birinə daxil olur.

İngilislərin Azərbaycana marağı lap qədimlərdən olsa da, XIX əsrin ortalarından Bakının dünyanın neft mərkəzinə çevrilməsi ingilislərin Azərbaycana olan marağın daha da çoxalmasına səbəb oldu. Lakin XX əsrin sonlarından etibarən ingilis dilindən Azərbaycan dilinə leksik vahidlərin yeni intensiv axını başlandı. Burada isə əsas təkanverici qüvvə Azərbaycan Respublikasının müstəqil olması oldu.

1991-ci ildə oktyabrın 18-də Azərbaycan dövləti öz müstəqilliyini elan etdi. Bununla da Azərbaycanın bütün dünya ilə əlaqələri intensivləşdi, bir növ bütün dünyaya inteqrasiya olundu. Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi ilk əlaqə qurduğu ölkələrdən biri də Böyük Britaniya dövləti idi. 1994-cü ildə sentyabrın 20-də müstəqil Azərbaycan Respublikası ilə Böyük Britaniya arasında “Əsrin müqaviləsi” imzalandı. “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra ingilis şirkətlərinin Bakıya gəlişi, azərbaycanlıların bu şirkətlərdə işlə təminatı daha da intensiv xarakter daşımağa başladı. İngilis dili Azərbaycanda uzun illər tədris olunmağına baxmayaraq məhz XX əsrin 90-cı illərindən sonra ingilis dilindən müasir Azərbaycan dilinə leksik vahidlərin yeni bir axını başlandı. Sovet dönməndə də ingilis mənşəli sözlər Azərbaycan dilinin aktiv lüğət fondunda iştirak edirdi. Bu prosesdə əsas vasitəçi rolu rus dili yerinə yetirirdi. Lakin müstəqillik dönməndən etibarən ingilis dilindən leksik vahidlər birbaşa Azərbaycan dilinə daxil olmağa başladı.

Müstəqillik illərində Avropa ölkələri ilə yaxınlaşma, elmi-mədəni əlaqələr Azərbaycan dilinin strukturuna da təsir edir, vasitəçilik sistemi işə düşür. Xüsusilə, terminologiyada Avropa həmrəyliyi dinamik güclənir. Müstəqillik illərində Azərbaycanla Avropa arasında əlaqələrin intensivləşməsi ilə sözlər birbaşa Avropa dillərindən Azərbaycan dilinə keçməyə başladı. Xalqın həyatındakı inkişaf ilk növbədə sözdə öz əksini tapır. Dilin lüğət tərkibinin inkişafı xalqın tarixi inkişafı ilə uyğundur. Xalqın tarixini izləmədən onun lüğətinin inkişaf prosesini izləmək mümkün deyil.

XX əsrin sonlarından başlayaraq elm və texnikanın sürətli inkişafı, müxtəlif ölkələrlə əlaqələrin qurulması, sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəni əlaqələrin sürətli inkişafı Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrinə də bağlı olmuşdur. İndi müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan xarici dövlətlərlə, şirkətlərlə əməkdaşlıq edir və bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə bu əməkdaşlıq yeni üsulla irəliləməyə başlamışdır.

Avropa mənşəli sözlərin Azərbaycan dilində işlənməsi tarixi XIX əsrin əvvəllərindən başlamışdır. XIX əsrdə Azərbaycanın Rusiya ilə qarşılıqlı əlaqəsi dilimizdə rus sözlərin işlənməsinə

səbəb olmuşdur. XX əsrin əvvəllərindən Bakıda neft sənayesinin sürətli inkişafı ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan dilinə ingilis sözləri də daxil edilmişdir.

Azərbaycan dilində ingilis sözləri iqtisadiyyat, siyasət, elm, mədəniyyət və idmanla bağlıdır. Azərbaycan dilinə ingilis sözləri iki dövrdə daxil olmuşdur:

- 1) müstəqillikdən əvvəlki dövr;
- 2) müstəqillikdən sonrakı dövr.

Müasir dövrdə Azərbaycan dilindəki terminlərin əksəriyyəti ingilis dilindən alınma sözlərdir. Azərbaycan dilində ingilis sözlərini belə təsnif edə bilərik:

1. Ölçü vahidi: funt, mil, barl və s.
2. Valyuta: pnes, penni, sent, dollar, ginya, fartum və s.
3. Heyvan adları: mustanq, buldoq, doq, fokstryr və s.
4. Quş adları: albatros;
5. Balıq adları: Çapa;
- Bitki və ağac adları: bambuk;
7. Geyim adları: mokasin;

8. Yemək və içki adları: pudinq, rom, brendi, viski, balzam, tort, ketçup, sendviç, hamburger, kokteyl və s.

Son illərdə ingilis dilindən dilə söz daxil olması, bu dilin dominant dil olması qloballaşma ilə bağlıdır. Dildə sözlər əşyaların (obyektlərin) adlarını bildirir. Həyatımıza daxil olan hər bir maddə özü ilə yeni bir söz gətirir. Müasir texnologiyada sözlərin əksəriyyəti ingilis dilində olduğu üçün bu sözlər Azərbaycan dilinə ingilis dilindən daxil olur:

Azərbaycan və ingilis dilləri müxtəlif dil qrupları olsalar da, bu iki dil arasında əlaqələr həmişə mövcud olmuşdur. İngilis dilindən Azərbaycan dilinə keçmiş ilk alınmalar ictimai-siyasi leksika, mədəniyyət və sosial mühitlə bağlı alınmalardır.

Bu təkzibolunmaz faktıdır ki, müasir dövərdə ingilis dili millətlərarası dil rolunda oynayır. Müasir texnoloji alətlər, informasiya texnologiyalarının kəşfi, ixtirası, onların dünya bazarına ixracında ingilisdilli dövlətlər önəm kəsb edir. Hər hansı bir əşya, texnologiya, hansı dövlətdə kəşf olunursa, həmin əşyanın adı o xalqın dilində olur. Son zamanlar ingilis dilindən Azərbaycan dilinə informasiya texnologiyaları bağlı keçən sözlərdən bunları nümunə göstərə bilərik: *monitor, computer, windows, driver, processor, word, photoshop, whatsapp, e-mail, Instagram* və s.

İngilis dilindən Azərbaycan dilinə keçən leksik vahidlərin bir qismi mənimsənilmiş, bir qismi isə mənimsənilməmiş alınmalar sayılır. N. Tağızadə müstəqillik illərində Azərbaycan mətbuatında işlənən alınmalar haqqında yazır: “Bəzi sözlər dilə yeni gəlmiş, yaxud müəyyən dildaxili səbəblərə görə məhdud dairədə işləndiyinə görə yarım mənimsənilmiş alınmalar hesab olunur. Azərbaycan mətbuat dilindəki ingilis mənşəli *absenteizm* (absenteeism); *aqnostisizm* (agnosticism), *buklet* (booklet), *doker* (doker), *drenac* (drainage), *dissident* (dissident), *klan* (clan), *kovboy* (cowboy), *matç* (match), *mogikan* (mohican), *rif* (reef), *sendviç* (sandwich), *smoking* (smoking), *tandem* (tandem), *totem* (totem), *trek* (track), *kanoe* (canoe) və s. alınmalar belə sözlərdəndir” (5, s.18).

Azərbaycan-İngilis dil əlaqələri zamanı ingilis dilindən Azərbaycan dilinə keçmiş leksik vahidlər elm sahələrində fərqli şəkildə işlənir. Xüsusilə, idman, kulinariya və iqtisadiyyatla bağlı sözlərin dilimizə alınması üstünlük təşkil edir. Məsələn, İdman leksikası: *Reqbi* (XIX əsrdə İngiltərədə yaranmışdır), *golf, football, croquet* və s. *Croquet-kroket* (XVIII əsrdə Fransada oynanılan, XIX əsrdə İngiltərədə geniş yayılan oyun növü.); *reqbi* (XIX əsrdə İngiltərədə yaranmışdır.), *maconq*, *golf-qolf, football* – futbol, *domino* – domino, *tennis* – tennis; *billiards, domino, cribbage, quoits, football, croquet, tennis, baseball, badminton* və s.; Kulinariya terminləri: *coffee, Maryini, Cin, Tonik, pudding; Shepherd's pie; Lancashire hotpot; Pie and mash with parsley liquor; Bubble and squeak* və s. *Sushi-Suşi, Pizza-Pizza, Martini-martini, Tonik, Likör, Lugdi, Cin, Whiski-Viski*; İqtisadiyyatla bağlı terminlər: *menecer, fermer, broker, bankir, auksioner, makler, diler, investor*.

Müstəqillik illərində ingilis dilindən Azərbaycan dilinə keçmiş leksik vahidlərdən biri də “*Halloween*” leksik vahididir.

Halloween bayramının da özünəməxsus adətləri, yeməkləri var. Bu bayramda insanlar qara qüvvələrin rəmzi olan müxtəlif şəkillər- hörümçək toru, küpəgirən qarı, skelet şəkilləri çəkirlər. Fərqli kostyumlar geyinir, maskalar taxırlar. Bayramın əsas simvolu “Cek fənəridir” (Jack-o'-lantern) İçərisi boşaldılmış balqabağa göz, burun, ağız düzəldirlər və onun içinə şam qoyulur. Balqabaqdan yeməklər bişirirlər. *Hollowen* - də uşaqlar cin ya da cadugər kostyumu geyinib qapı-qapı gəzib şirniyyat yığırlar. Müasir dövəndə bu bayram uşaqlar və gənclər arasında çox yayılmışdır. Oktyabrın son həftəsində qeyd olunur.

Müstəqillik illərində Azərbaycan dilinə daxil olan Avropa mənşəli leksik vahidlər terminlərin yaranmasında da aktiv rol oynayır. Bu haqda S.Sadıqova yazır: “Hazırda *Avropa mənşəli terminlə* Azərbaycan dilində terminlərin yaranması üçün əsas mənbələrdəndir. Çünki, yeni texnikaya, xüsusilə də informatika, telekommunikasiya, kibernetika, kosmik texnika ilə bağlı anlayışların funksionallaşması, demək olar ki, dünyanın bütün sivil dilləri kimi dilimizdə də *termin və anlayışların alınma prosesi*, əsasən *beynəlxalq koordinasiya* əsaslanır” (3,s.222).

Bəzən də elə leksik vahidlərlə rastlaşırıq ki, onlar sovet dövəmindən Azərbaycan dilində işlənsələr də məhz müstəqillik illərində dildə intensivlik qazanmışlar. Belə leksik vahidlərə müraciət bildiren sözlər də əlavə etməliyik. *Miss-mis, mister-mister, madam-madam, mademoiselle - modmozel, sir-ser, bəy, xanım* və s. müraciət formaları reali kimi işlənən leksik vahidlərdir.

–“Miss Smit” deyin, hələki onunla yaxından tanış olmamısınız, “miss Smit” deyin (C. London, 69).

“Say 'Miss Smith,' the librarian stated authoritatively. “Say 'Miss Smith' always - until you come to know her better”.

Xalqın həyatının inkişafında baş verən dəyişikliklər öz əksini, ilk növbədə dilin lüğət tərkibində tapır. Qeyd etmək lazımdır ki, dilin lüğət tərkibinin inkişafı prosesi xalqın tarixi inkişafı ilə vəhdət təşkil edir. Xalqın tarixini izləmədən lüğət tərkibindəki inkişaf meyillərini aşkar etmək mümkün deyildir (1, s.135).

“...Dilimizin leksik-terminoloji qatında daim təkmilləşmə və inkişaf prosesi baş verir. Avropa mənbəli terminlərin bu prosesdə fəal iştirakı Avropa ölkələri ilə müxtəlif xarakterli birbaşa əlaqələrin, ünsiyyət vasitələrinin yaranması, elmi-kəşflərin geniş vüsət alması, müstəqil respublikanın ictimai-siyasi fəallığı, mədəni həyatda dəyişikliklər, Avropa dillərinin öyrənilməsi intensivliyinin artması, fəallaşması və s. amillərlə bağlıdır” (2,s.120).

İngilis dilindən dilimizə keçən, həm şərti neologizm, həm də funksional neologizm adlanan bir sıra sözlər vardır ki, onlardan bəziləri ilkin mənalarmı dəyişir, bəziləri isə ilkin mənalarmı saxlayır. İlkin mənasını dəyişən sözlərdən servis və server sözlərinə diqqət yetirsək görərik ki, bu sözlər idman sahəsində işlənir və tennisdə “servis” topun oyuna daxil edilməsi, “server” isə topu oyuna daxil edən oyunçunu bildirir (4).

Adaptör (bir ünitedən digərinə elektrik sağlayan elektrikli cihaz); *Çat*-[ing. Chat "dedikodu"], İnternet vasitəsilə yalnız iki nəfərin ünsiyyət qura biləcəyi virtual görüş yeri; *Faks* - [ing. faks] Şəkillərin telekommunikasiya sistemi ilə ötürülməsi və ön sözdə bu təsvirlərin sürətinin çıxarılması; *Feysbuk*- [ing. Face "face" book "book"] İnsanların sosial şəbəkə vasitəsilə internet vasitəsilə ünsiyyət qurduğu virtual məkan. *Fotoşop* - [ing. photoshop] Bu proqram sayəsində şəkillərdə hər cür qrafik dəyişikliklər edilir. Quraşdırma mümkündür.; *Skaner*- [ing. tarayıcı] Mətn və qrafik məlumatları kompüterə köçürmək və yapışdırmaq üçün istifadə olunan cihaz.; *Skayp* [ing. skype] İnternet üzərindən video rabitə yaratmaq üçün proqram.; *Slayt* [ing. Slid "Slid, mov"] ekrandakı şəkillər ardıcıl olaraq ekranda görünür. Slayd şousu.; *Smartfon* [ing. Akıllı "akıllı" + tlfon "tlfon"] Fərdi kompüter funksiyaları olan mobil telefon.; *Smaylik* [ing. Smily "gülümseyn"] gülümsəyən üzün qrafik fotoşəkili.; *Komment* [ing. comment] Sosial şəbəkələrdə rəy.; **Layk** [ing. lik] Sosial şəbəkələrdəki şəkillər və ya şərh üçün şərh.; **Link**-[ing. "Sitat, ElaqE"] "Çıxarış" qrafik olaraq seçilmiş hipermətn sənədinin bir hissəsidir.; **Selfi**- [ing. selfi] Kiminsə kamerasını öz kamerası ilə çəkmək; **Notbuk**-[ing. notbook<not "qyd"+book "kitab"]. Əlverişli, portativ, portativ tipli mini-kompüter böyük yaddaşa malikdir.; *Onlayn*-[ing. On line] Düzdü, canlı. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının açıq xətti, canlı xətt, İnternetdə açıq xətt.; **Pin-kod**-[ing. Prsonal İdentification Number "şahsi identifikasiya numarası"] Müştərinin əldə etdiyi və gizlətdiyi

plastik kartın xüsusi kodu.; *Tag* [ing. Tag “yarlıq, tikt]. Şəkillərə və mesajlara klikləməklə nə görə biləcəklərini görmək üçün onları sosial şəbəkədə dost olmağa məcbur etmək.; *Printer* [ing. *printer* <*print* “print”] printer; *Veb-kamera* - [ing.wb + camra (lat.)] Rəqəmsal video və ya videokamera.; *Votsap-* (Whats App <n + nedir “+” uyulama “). Telefonlar vasitəsilə köçürməyə imkan verən sosial şəbəkədir.; *Vay-fay* informatika termini. İnternetə qoşulmaq üçün tripod modem.; *Bakalavriat-*[ing. Bachelor`s dgr] Bu, dörd il ərzində ali təhsilin birinci mərhələsidir və geniş ixtisaslar sahəsinə hazırlaşır.;

Tibb ilə bağlı leksik vahidlər:

Breket-[ing. Brackct “qarmaq”] Metal çəngəl əyri dişləri düzgün tutmaq və estetik görünüş əldə etmək üçün istifadə olunur. Bu ifadə hələ də termindən ümumiləşdirməyə dəyişməyib.; *Chcek-in* [ing. Chck-up] Dörd doktorluq imtahanı və 20 laboratoriya testini əhatə edən hərtərəfli imtahan.; *Marka - Brend* [ing. Marka “marka”], işlətemyi reklamçılıq rolünü oynayan bir ticari markadır.

Yemək və kulinariya ilə bağlı leksik vahidlər Azərbaycan dilində işləklilik qazanmışdır.

Cipsi - [ing. Cips “cips”] Çox incə doğranmış qızardılmış salat, bibər və ədviyyatlı kartof dilimləri. İstifadəyə hazır qida məhsulu kimi satılır.; *Çizburger* [ing. Chsburger “peynirli hamburger”] McDonalds yeməxanasında çörək, çedar pendiri, ketçup, soğan, duzlu xiyar hazırlanırdı.; *Fry-potato-* [ing. Fr-patats] Macdonalds kızırtılmış potates.; *Kofe-breyk-* [ing. Coff brak “kahv molası”] Elm və ya işgüzar görüşdə yemək və ümumi ünsiyyət üçün 10-40 dəqiqəlik qısa fasilə.; *McDonalds-* [ing. Macdonalds]; *Nagits-* [ing. nuggts]; *Popkorn-*[ing. popkorn<poppd corn <patlamış mısır “patlayan mısır”]; *Sandviç* [ing. Sandviç + panl] gimini alınmaları aid edə bilirik Musiqi ilə bağlı leksik vahidlərin bir çoxu olduğu kimi Azərbaycan dilinə daxil olmuşdur. Məsələn, *Hit-* [ing.] Bu, müəyyən bir zamanda məşhur bir mahnıdır.; *Rep-*[Ing. Rap / rap “təkrarlamaq, kəskin danışmaq, qışqırmaq”] Bənzərsiz ritmik musiqi orqanının və əl-ələ hərəkətlərinin müşayiəti ilə ifa olunan şeir (6).

Nəticə olaraq onu deyə bilərik ki, Böyük Britaniyanın və Amerika Birləşmiş Ştatlarının müasir dövərdə dünyanın aparıcı dövləti olması sayəsində ingilis mənşəli leksik vahidlərin Azərbaycan dilinə olan intensiv axını davam etməkdədir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası, Bakı: Maarif, 1999, 308 s.
2. Məmmədli N. Azərbaycan dilində alınma terminlər. Bakı Elm və təhsil, 2017.
3. Sadıqova S. Azərbaycan dilinin terminologiyası. Bakı: Elm, 2011,
4. Sərcan Sadıqova. İngilis dilinin Azərbaycan dilinə leksik səviyyədə təsir [Elektron resurs] <https://naxcivanxeberleri.com/cemiyyet/54926-ngilis-dilinin-azrbaycan-dilin-leksik-sviyyd-tsiri.html>
5. Tağızadə N. Azərbaycan mətbuatında ingilis dilindən alınmalar. Fil. ü. Fəl. Dok. Avtoreferatı. Bakı. 2009, S. 18
6. Yeni sözlər və mənalar lüğəti. Bakı: Elm və təhsil: 2006.

Rəhilə Abasbəyli

Müstəqillik illərində ingilis dilindən Azərbaycan dilinə keçən leksik vahidlər

Xülasə

Dünyada elə bir dil yoxdur ki, onun dilindəki lüğət fondu yalnız öz milli sözlərindən ibarət olsun. Hər bir dilin leksik tərkibində öz milli sözləri ilə yanaşı alınmalar da müəyyən lay təşkil edir. Azərbaycan dilinin lüğət fondunun böyük bir qismini türkmənşəli leksik vahidlər təşkil etsə də dilimizdə ərəb-fars və Avropa dillərindən keçən sözlərə də rast gəlinir. Azərbaycan dilində Avropa mənşəli leksik vahidlərdən bir qismini də ingilis mənşəli sözlər təşkil edir.

Sovet dönəmində də Azərbaycan dilində ingilis mənşəli sözlər olsa da müstəqillik illərində belə sözlərin sayı çoxalmışdır. Buna səbəb Azərbaycan və Böyük Britaniya arasındakı iqtisadi-siyasi və mədəni əlaqələrin intensivləşməsi olmuşdur. Məqalədə müstəqillik illərində ingilis dilindən Azərbaycan dilinə keçmiş sözlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Raxila Abasbəyli

*О лексических единицах, перенесенных из английского
в азербайджанский язык в годы независимости*

Резюме

В мире нет языка, лексика которого состоит только из собственных национальных слов. Заимствования составляют определенный пласт в лексическом составе каждого языка наряду с его национальными словами. Хотя большая часть лексики азербайджанского языка состоит из лексических единиц тюркского происхождения, в нашем языке есть также слова из арабо-персидского и европейских языков. Некоторые из лексических единиц европейского происхождения в азербайджанском языке включают в себя слова английского происхождения. Хотя в советский период в азербайджанском языке были слова английского происхождения, за годы независимости количество таких слов увеличилось. Причиной этого стала активизация экономических, политических и культурных связей между Азербайджаном и Великобританией. В статье исследуются лексико-семантические особенности слов, которые были переведены с английского на азербайджанский язык в годы независимости.

Raxila Abasbeyli

*About the lexical units transferred from english to azerbaijan language
in the years of independence*

Summary

There is no language in the world whose vocabulary consists only of its own national words. Borrowings form a certain layer in the lexical composition of each language along with its national words. Although a large part of the vocabulary of the Azerbaijani language consists of lexical units of Turkic origin, there are also words from Arabic-Persian and European languages in our language. Some of the lexical units of European origin in the Azerbaijani language include words of English origin. Although there were words of English origin in the Azerbaijani language during the Soviet period, the number of such words increased during the years of independence. The reason for this was the intensification of economic, political and cultural relations between Azerbaijan and Great Britain. The article examines the lexical-semantic features of the words that were transferred from English to Azerbaijani during the years of independence.

Çapa tövsiyə edən:

Bakı Musiqi Akademiyası

Rəyçilər:

dosent V.Abdullayeva-Nəbiyeva

dosent Sima Quliyeva